

פרשת וישב: האם יש למסור את הנפש בשביל לא לבייש אדם

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה על מעשה יהודה ותמר, בו יהודה, שחשב את כלתו לזונה, בא אליה, ולבסוף רצה לשורפה לאחר שגילה שהיא בהריון, ולא ידע שממנו היא בהריון. כפי שנראה בהמשך, מהלכה זו למדו חז"ל שמוטב להיהרג ולא לבייש אדם אחר, מקרה דומה מביא המדרש תנחומא (ויגש ה) ביחס ליוסף במפגש עם אחיו.

כאשר יוסף התוודע לאחיו וגילה להם שהוא יוסף, ביקש מכל השומרים והנוכחים בחדר לצאת למרות הסיכון שהיה כרוך בהישארותו עם אחיו (שעוד לא ידעו שהוא יוסף, ויכלו להורגו על כך שהוא מתנכל אליהם). בטעם הדבר כתב רבי שמואל בר נחמן, שיוסף ידע שאם יתוודע לאחיו בפני המצרים, האחים יתביישו, כיוון שכל סיפור המכירה יתגלה, לכן הסתכן כדי לא לביישם, ובלשונו:

"באותה שעה (= שניגש אליו יהודה) ולא יכול היה יוסף להתאפק, אמר רבי שמואל בר נחמן לסכנה גדולה ירד יוסף, שאם הרגוהו אחיו אין בריה בעולם מכירו, ולמה אמר הוציאו כל איש מעלי, אלא כך אמר יוסף בליבו, מוטב שאיהרג, ולא אבייש את אחי בפני המצרים."

ממעשי יהודה ויוסף עולה, שמותר לאדם להכניס את עצמו לסכנה ואף למות, בשביל לא לבייש אדם אחר ברבים. השבוע נעסוק בשאלה, האם מעשיהם גם נפסקו להלכה, והשלכות נוספות לפסיקה מעין זו, מה נחשב גדר של רבים הנחשב ביוש ברבים, והאם גם פרסום בעיתון על מעשה מביש נחשב ביוש ברבים.

יהרג ואל יעבור

על אלו עבירות יש להיהרג ולא לקיימן? בעבר (תולדות שנה ב') ראינו מחלוקת בשאלה זו. הגמרא בסנהדרין (עד ע"א) כותבת, שחכמים התכנסו והסכימו שישנן שלוש מצוות עליהן יש למסור את הנפש: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. רבי ישמעאל חולק וסובר שגם במצוות אלו (או לפחות בחלקן) אין למסור את הנפש, אבל לא נפסק כמותו, וכפי שכתב **הבית יוסף** (יו"ד קנז, א):

"בסוף פרק בן סורר ומורה (סנהדרין עד ע"א), אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק, נמנו וגמרו בעליית בית נתזה בלוד כל עבירות שבתורה אם אומרים לו לאדם עבור ואל תהרג יעבור ואל ייהרג, חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, ופסקו כן כל הפוסקים, הרמב"ם (יסודי התורה ה, ב), והרא"ש (ס"ג א)"

טעם הדבר שיש למות ולא להרוג אדם אחר, מעוגן בסברא. במקרה בו גוי מאיים על ראובן שאם לא ירצח את שמעון הוא ירצח במקומו, חייב של שמעון אינם פחותים מחיי ראובן, שיהיה מותר לראובן להרוג אותו כדי להישאר בחיים. את שתי המצוות הנוספות מסביר הר"ן (ד"ה חוץ), שמדובר במצוות חריגות בחומרתן, לכן גם בהן יש למסור את הנפש.

א. מה הדין אם כפו על יהודי לעבור על אחת משלושת העבירות, והוא נכנע לאיומי הגוי ולא מסר את נפשו? **הרמב"ם** (יסודי התורה ה, ד), **התוספות** (עבודה זרה נד ד"ה מתקיף) ורוב הראשונים כתבו, שעל אף שאותו אדם חילל את שמו של הקב"ה וביטל מצוות עשה של קידוש ה' - אין מענישים אותו. בטעם הדבר נימקו, שאחרי הכל כפו אותו לחטוא, והעבירה נעשתה באונס, ובלשון הרמב"ם:

"וכל מי שנאמר בו ייהרג ואל יעבור, ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם, ואם היה בעשרה מישראל הרי זה חילל את השם ברבים וביטל מצוות עשה שהיא קידוש השם ועבר על מצוות לא תעשה שהיא חלול השם, ואף על פי כן מפני שעבר באונס, אין מלקין אותו ואין צריך לומר שאין ממיתין אותו בית דין."

ב. **רבינו דוד** (בר"ן סנהדרין סא ע"ב ד"ה איתמר) חלק וסבר, שגם כאשר אדם עבר באונס על אחד משלושת העבירות, עדיין, אם התרו בו לא לעבור ועבר - חייב מיתה. בטעם הדבר נימקו, שעבירות אלו כל כך חמורות, שגם העובר עליהן בכפייה חייב מיתה. את דברי הספרי הכותב שיש לפטור את העובד עבודה זרה באונס, תירץ שמדובר באונס הנפש, דהיינו שהחוטא עבר עבירה משיגעון.

חריגים

למרות שמעיקר הדין רק אלו העבירות עליהן יש להיהרג, הגמרא מביאה שני מקרים חריגים לכלל זה: א. **פרהסיא**: הגמרא בסנהדרין (עד ע"א) כותבת, שבמקרה בו עשרה יהודים (בין גברים ובין נשים) רואים שגוי כופה יהודי לעבור על מצווה ממצוות ה', ולא משנה איזו מצווה - יש למסור את הנפש.

ב. **שעת השמד**: מקרה נוסף בו יש למסור את הנפש, גם אם לא מדובר בשלושת העבירות החמורות - הוא שעת השמד (= גזירות על קיום המצוות). הגמרא במסכת סנהדרין (עד ע"א) כותבת, שבשעת השמד אפילו על מצווה קלה יש למסור את הנפש - כגון שינוי 'ערקתא דמסנא', כלומר כשגויים מחייבים שינוי של קשירת הסנדל מהאופן בו יהודים קושרים אותו, לאופן שבו הם קושרים.

המבייש את חברו

בפשטות, אין צורך למסור את הנפש בשביל לא לבייש אדם. שהרי לא מדובר באחת משלושת העבירות שראינו לעיל, וכן לא מדובר במצב של שעת השמד, או עבירה בפרהסיא. אמנם, חלק מהפוסקים הבינו לא כך, בעקבות הגמרא במסכת סוטה (י ע"ב) הדנה באירוע המסופר בפרשתנו, של מעשה תמר שכמעט נשרפה באש בגלל שיהודה חשב שזינתה.

הגמרא שואלת מדוע תמר לא אמרה ליהודה בפירוש שממנו היא הרתה כדי להציל את עצמה, ורק שלחה לו את הסימנים ונתנה לו אפשרות להתחמק ולומר שלא מדובר בו? מכך הסיק רבי שמעון בר יוחאי, שנוח לו לאדם ליפול לכבשן האש ולהיהרג, ובלבד שלא ילבין את פני חברו ברבים, ומשום כך תמר לא אמרה בפירוש שמדובר ביהודה, ובלשון הגמרא:

"והיא שלחה אל חמיה לאמור לאיש אשר אלה לו אנכי הרה, ותימא ליה מימר (= ותאמר לו בפירוש!) אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב, ואמרי לה אמר רב חנא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא, ואמרי לה אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. מנלן? מתמר."

א. כאשר המאירי (ד"ה לעולם) דן בסוגיה זו הוא כתב, שאין כוונת הגמרא לומר שאכן על אדם למסור את נפשו בשביל לא לבייש אדם, אלא שכוונת הגמרא להדגיש את החומרה של עבירה זו. הבנה זו נעוצה בכך שראשית כל עבירה זו לא מוזכרת בגמרא בסנהדרין שראינו לעיל, וכן כאשר הגמרא מביאה מימרא זו היא מביאה אותה בתוך סדרה של מימרות אגדתיות.

כמו כן, כפי שהעיר הרב אשר וייס (פרשת וישב), הגמרא משתמשת בלשון 'נוח לו לאדם שיפיל עצמו', ומספר מקומות בדברי הגמרא עולה שהלשון 'נוח' אינה מורה על מימרא הלכתית. למשל, הגמרא במסכת עירובין (יג ע"א) מביאה מחלוקת בין בית שמאי לבית הלל, האם נוח לו לאדם שנברא או לא. וכן נוח לו לשלמה שיהיה משמש עבודה זרה, ולא יהיה כתוב בו ויעש הרע בעיני ה'.

ב. התוספות (ד"ה נוח) חלקו וסברו, שאכן הגמרא באה להורות מימרא הלכתית - אדם צריך להיהרג ולא לבייש את חברו. מדוע אם כן הגמרא בסנהדרין לא מנתה מימרא זו בין העבירות של ייהרג ואל יעבור? הם תירצו, שהגמרא מנתה רק עבירות המוזכרות בפירוש בתורה, ועבירה זו אינה מוזכרת בפירוש אלא נלמדת בדרשה, ובלשונם:

"נוח לו לאדם שיפיל את עצמו לתוך כבשן האש: ונראה האי דלא חשיב ליה (= ונראה שמה שלא החשיבו עבירה זו) בהדי ג' עבירות שאין עומדים בפני פקוח נפש, עבודת כוכבים, גילוי עריות ושפיכות דמים, משום דעבירת הלבנת פנים אינה מפורשת בתורה, ולא נקט אלא עבירות המפורשות".¹

גישה שונה להסביר מדוע הגמרא בסנהדרין לא כתבה בפירוש הלכה זו, מופיעה בדברי רבינו יונה (שערי תשובה ג, קלט) על בסיס הגמרא בבבא מציעא (נח ע"ב). הגמרא כותבת, שהלבנת פניו של אדם היא מעין רציחה, שהרי הדם אוזל מהפנים והפנים נהיות לבנות. משום כך ברור מדוע לא צריך לכתוב דין זה בפירוש, שהרי הוא כלול בהוראה להיהרג ולא להרוג אדם אחר.

הקושי בביאור זה, שכאשר הגמרא בסנהדרין כותבת שצריך להיהרג ולא להרוג אדם אחר, היא מנמקת דין זה בכך שהדם של אדם פלוני, אינו אדם יותר מאדם אלמוני, ולכן אין סיבה להרוג אותו כדי להינצל. מסתבר, שדין זה נכון רק כאשר מדובר ברציחה ממש, אבל אכן עדיף לבייש אדם ולא להיהרג שאין מדובר פה בשפיכות דם ממש.

גדר רבים

לדעת התוספות אם כן (דעה שנפסקה להלכה בחלק מהאחרונים, אך לא ברובם) - מוטב לאדם למות מאשר לבייש את חברו ברבים. אמנם יש להעיר, שמסתבר שגם לדעת התוספות לא בכל העלבה מוטב למות, ורק במקרה קיצוני עדיף כך. שאלה נוספת שדנו בה הפוסקים היא, כמה אנשים צריך שיצפו במאורע כדי שייחשב העלבה 'ברבים':

א. החפץ חיים כתב, שדי בשלושה אנשים שימצאו בשביל שהמעשה ייחשב ברבים. הוא מתבסס על סוגיה במסכת ערכין שדנו בה בעבר (שלח שנה ג), הדנה באיסור לשון הרע הנאמר בפני שלושה אנשים. ב. לעומת זאת יש שכתבו, שצריך שיהיו דווקא עשרה אנשים בשעת האירוע, וכפי שתפילה בציבור למשל מתקיימת באמצעות עשרה אנשים.

פרסום בעיתון

במקרים רבים בעיקר אודות אנשים מפורסמים בציבור, המקרה לא מתרחש בפני מספיק אנשים כדי שהמעשה ייחשב כהעלבה בציבור, אך לאחר מכן, המעשה מתפרסם בעיתון ואנשים רבים מודעים לו. האם במקרה זה נחשבת ההעלבה כהעלבה בציבור, או שלא כיוון שלא ראו ממש את המעשה? נחלקו בכך הפוסקים:

א. הגמרא בסנהדרין (שם) תמהה, מדוע אסתר לא מסרה נפשה כדי לא להיות עם אחשוורוש? הרי זו עבירה בפרהסיא! הרדב"ז (ד, צב) הקשה, הרי בשעת הביאה לא היו עשרה אנשים. מכך הסיק, שגם אם לא רואים את העבירה אלא רק יודעים עליה (ומסתמא ידעו שאסתר נלקחה), העבירה נחשבת בפרהסיא, וכך פסקו המהרי"ק (שורש קס), הש"ך (יו"ד קנז, ד) ועוד, ובלשון הרדב"ז:

"ופירוש בפרהסיא, כגון דידי (= שידעו) עשרה מישראל בדבר, אף על גב דלא הוו בשעת מעשה, מדפרכינן בגמרא והא אסתר פרהסיא, והא לא הוו עשרה בשעת מעשה הביאה, אלא משום דידיעה לה למילתא (= שידעו את המעשה) קרי לה פרהסיא, וזה ברור".

ב. המאירי (שם ד"ה שעת) לעומת זאת העלה אפשרות, שרק כאשר עשרה יהודים רואים את העבירה יש למסור את הנפש. את מקרה אסתר תירץ הרב עטלינגר (בניין ציון סי' טו), שבעבירה של ביאה (בניגוד לעבודה זרה ורצח) בגלל שמדובר לרוב במעשה חשאי, באופן חריג אין צורך לראות את המעשה ממש, ודי בכך שראו את לקיחתה של אסתר לארמון.

דינים נוספים

לפסיקה של התוספות ישנן מספר השלכות, המעידות גם במידה מסויימת על החריגה שבפסיקה זו. אחת מהן, היא דיונו של הגרש"ז אויערבך אשר כתב כדבר פשוט, שכאשר רואים מישהו שרודף אחרי אדם אחר לביישו - אין צריך להרוג את הבא לבייש, כשם שיש להרוג אדם הבא לרצוח אדם אחר, כאשר הסיבה לכך היא שהביוש עובר לאחר זמן, ואילו הרצח לא.

בשאלה האם מותר לחלל שבת בשביל למנוע ביוש מאדם אחר הוא התלבט, אך גם במקרה זה פסק שאין לחלל שבת לשם כך. בטעם הדבר נימק וחילק, שכאשר כתבו התוספות שיש להיהרג ולא לבייש, כתבו זאת רק כאשר האדם עושה מעשה אקטיבי של ביוש, אבל כאשר רואים אדם אחר שבא לבייש, והעומד מהצד אינו שותף לעבירה - כאן אין היתר גם לחלול שבת.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...²

¹ תוספות על בסיס עיקרון דומה ראינו בעבר, כאשר דנו בסוגיה איזה מחיר מותר לשלם עבור פדיון שבויים (מקץ שנה א'). כאמור אז, הגמרא כותבת שמצוות פדיון שבויים היא 'מצווה רבה (גדולה)'. התוספות (ב"ב ח ע"ב ד"ה פדיון) הקשו, מדוע אם כן הגמרא במגילה לא כותבת שניתן למכור ספר תורה בשביל לפדות שבויים כשם שניתן למכור לשם נשיאת אשה ולימוד תורה? וכתבו, שבאמת גם לצורך זה יש למכור, והסיבה שהגמרא לא מנתה דבר זה, כי מדובר בדבר כל כך פשוט שאין צורך להזכירו.

² מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com